

Eninnu v Lagaši.

Nová stavba starého sumerského chrámu*

Blahoslav Hruška

Archeologický region Lagaš leží asi padesát kilometrů severně od dnešního iráckého města Násiríja. Městský stát, který zde vznikl v raně dynastické době (zhruba ve 24. stol. př. Kr.), tvořilo nevelké území se třemi centry: Girsu (dnešní Telló), Lagaš (al-Hibá) a Nina-Siraran (Surghul). Francouzské vykopávky v letech 1877-1909, 1929-1933, německé sondy (1887) a americké výzkumy (1968-1978) poskytly jednoznačné doklady osídlení, sahajícího od 4. tis. př. Kr. až do počátku 17. stol. př. Kr. Klínopisné prameny (několik tisíc hospodářských, správních a literárních textů bez možnosti rekonstruovat původní archivy) dnes představují jedinečný soubor památek, hlavně pro výzkum sumerštiny, dějin náboženství a otázek funkce časných forem státu.

Mezi jedinečnými písemnými památkami vynikají zejména historické a stavební nápisy i literární skladby z období panovníka Gudey (2141-2122 př. Kr.), jemuž se podařilo v době nadvlády „barbarských“ Gutejců za dosud nejasných okolností udržet vnitřní stabilitu regionu, rozvíjet dálkový obchod a dosáhnout nebývalého kulturního rozkvětu. Lagaš tehdy zřejmě navázal styky s Urukem a Urem a obnovil v plném rozsahu na čas přerušené kultovní tradice starobylých sumerských měst na mezopotamském jihu.

O Gudeově rozsáhlé stavební aktivitě svědčí jeho vlastní sochy a dlouhé dedikační texty, včetně oslavného hymnu o obnově chrámu Eninnu pro městského boha Ningirsua. Tato dlouhá píseň, dochovaná na dvou

* Základní materiál příspěvku tvoří Gudeovy nápisy, které dosud (až na drobné ukázky) nebyly přeloženy do češtiny. Jejich úplnou edici pořídil mnichovský sumerolog Dietz Otto Edzard, (*Gudea and His Dynasty*, (The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods 3/1), Toronto 1997), jenž uvádí v bibliografii všechny předcházející monografické i časopisecké studie. Stále užitečný je i německý překlad Gudeových cylindrů v antologii A. Falkenstein – W. von Soden, *Sumerische und akkadische Hymnen und Gebete*, Zürich 1953, 137-182. K anglickému překladu viz Thorkild Jacobsen, *The harps that once...*, New Haven – London 1987, 386-444.

V textu a poznámkách tohoto článku byly dále použity následující zkratky: cyl. (cylindr, válec), kol. (kolumna, sloupec), obv. (obvers, přední strana), rev. (revers, zadní strana), stat. (statua, socha), tab. (tabulka).

hliněných válcích (cyl. A, B; první cyl. X se nepodařilo objevit), představuje dosud nejdelší objevenou skladbu sumerské literatury.¹

O původní podobě náboženství v době vzniku regionu Lagaše můžeme jenom spekulovat. Je jisté, že na konci 3. tis. př. Kr. zde nacházíme rozvinutý antropomorfní polyteismus, jako ve všech ostatních městských státech s raně dynastickou tradicí. Klínopisné texty dokládají jejich existenci nejenom v převážně sumerské Mezopotámii (Kiš, Uruk, Ur, Umma a Adab), ale i na místech, kde měli značný podíl na kulturním vývoji i západní Semité (Šurupak, Abú Salábích; Mari a Ebla na území dnešní Sýrie). Složitá paleografie názvu Lagaše (*ŠIR.BUR.LA^{ki}*) s možným překladem „Havraní místo“ je zřejmě reminiscencí uctívání zvířecího totému na dávných kultovištních zaniklého kmenového svazu.² Také nevíme, kdy zde byla proměnná obětiště s přenosnými „oltáři“ na významných místech sídlištního areálu (náves, prameny, břehy řek a kanálů, solitéry v krajině) nahrazena pevnými kultovními stavbami. V aluviální jižní Mezopotámii se tak stalo s největší pravděpodobností již na sklonku 5. tis. př. Kr. a v samotném lagašském regionu asi o 1500 let později.³

První chrámy (v mokřadlech na jihu Mezopotámie dokonce rákosové) nesloužily výhradně k výkonu náboženských obřadů. O jejich vzhledu a vnitřním uspořádání se vedou diskuse, v nichž převládá názor, že se jednalo o budovy pravidelného půdorysu s kultovním interiérem. Nedílnou součástí nejstarších chrámů byla obětní místa uvnitř stavby a na vnějším prostranství shromaždiště. K nejsvětějším místům patřil obětní stůl, doplněný v interiéru trůnem hlavního božstva a později i výklenky s podstavci pro kultovní sochy dalších bohů, uctívaných nejenom v samotné lokalitě, ale i v celé krajině (*ma-da, ki-en-gi*).⁴

- 1 Přehledné informace poskytují P. Charvát, „Girsu“, „Lagaš“, in: J. Prosecký (ed.), *Encyklopedie starověkého Předního východu*, Praha 1999, 107-108, 204; J. Prosecký, „Gudea“, *ibid.*, 112-113. Viz též chronologický přehled v B. Hruška, „Sumer“, „Sumerové“, *ibid.*, 350, 350-351, 437 s tabulkou.
- 2 Tato velmi pravděpodobná hypotéza nás nemusí překvapovat. Ve složených názvech mezopotamských měst s dlouhou historií se připomínky původních zvířecích kultů objevují častěji. Tak bylo například i slavné Ninive na předměstí dnešního Mosúlu „Rybím místem“ (*KU₆.A^{ki}*), a někteří biblisté se domnívají, že právě na základě této tradice skončila Jonášova starozákonní „misie“ mezi pohany tím, že proroka, působícího podle pozdních legend neúspěšně i v Ninive, pozřela „velryba“. Jonáš žil ovšem již za Jarobeáma v 8. stol. př. Kr. (2 Kr 14,25) a jeho životní osudy spíše připomíná jeho vlastní jméno „holubice“, jež se vztahuje k holubici při potopě světa (Gn 8,8-11). Vzdělání židů se nepochybně během babylónského zajetí po zkáze Ninive (612 př. Kr.) měli možnost seznámit se „zkouškami“ klesání hladiny při potopě v 11. tab. známého *Eposu o Gilgamešovi*, rozšířeného ve všech civilizacích tehdejšího starého Předního východu.
- 3 Viz heslo „Lagaš“ (Lagash), in: R. S. Ellis et al., *A Bibliography of Mesopotamian Archaeological Sites*, Wiesbaden 1972; E. Myers et al., *The Oxford Encyclopaedia of Archaeology in the Near East*, vol. 1-5, New York – Oxford 1997.

V chrámových okrscích, které nebyly zpočátku ani ohrazeny, se běžně setkáváme i s důkazy hospodářské činnosti domácností a větších komunit kněží (pece, kuchyně, skladiště, stáje a řemeslnické dílny). Chrámy tak již od počátku 3. tis. př. Kr. tvořily samostatné výrobní jednotky, konkurující někdy palácové sféře.⁵

Chrámy, nazývané „božskou domácností“ (AB, *ěš, é, +* jméno božstva), pokládali Sumerové i Semité za skutečné obydlí boha. Každodenní rituály omývání, oblékání, syčení a pozdvihování kultovních soch prováděli kněží v hlavní místnosti. Tato *cella*⁶ nebyla přístupná veřejnosti a vstupovalo se do ní pouze přes vnější svatyni (halu, vestibul), spojenou dvory s obytnou a hospodářskou částí komplexu.

Věřící všech sociálních skupin mohli svá božstva spatřit jenom během svátků a slavností, konaných pravidelně během kultovního roku.⁷ Tehdy byly sochy bohů obřadně vynášeny na prostranství před chrámem a dopravovány v procesích do jiných, často i velmi vzdálených svatyní. Boží na cestách (náboženských poutích) navštěvovali další sumerská města, aby tak

4 Strukturovaný panteon byl tedy hierarchizovaný, a to několika způsoby. V pohledu kosmologickém jej tvořily skupiny „velkých“ a „malých“ božstev působících v astrální, atmosférické, chthonické a podsvětí vrstvě světa. V antropomorfním polyteismu tvořila božstva také rodiny s genealogickou posloupností. Vliv některých bohů ovšem hranice mezi kosmickými sférami překračoval. Hlavní pozemská božstva (Enki, Enlil, Inanna) měla řadu astrálních aspektů a naopak vládcí nebes (An, Utu, Nanna) nebyli pouhým ztělesněním Slunce a Měsíce pohybujících se na nebeské klenbě.

5 Hospodářské texty dokládají jisté rozpory ve vlastnictví a přerozdělování výrobních prostředků a produktů v Lagaši až ve 24. stol. př. Kr. Velekněz (EN, GALEN) byl původně i nejvyšší světskou lokální autoritou, a tak nás nepřekvapuje, že panovníci (*lugal*) v Lagaši používali často titulu „kníže“ (*ensi*), aby zdůraznili svůj význam v náboženském životě. Výrobní prostředky, materiál a nástroje patřily nominálně přímo místním božstvům. – Lagašský král Uruinimgina (Urukagina, asi 2351-2342) ve svých „reformách“ vyhláší, že obnovil vlastnictví boha Ningirsua a bohyně Baby (Baba, Ba'u) v paláci a na polnostech městského knížete, jeho ženy a dětí (Uruinimgina 4/5, kol. 9:7-11). Viz B. Hruška, „Die innere Struktur der Reformtexte Urukaginas von Lagaš“, *Archiv orientální* 41, 1973, 4-13, 104-132.

6 *Cella* bývá někdy označována za chrámovou loď, v níž vedle výklenků, lavic a podíí pro kultovní sochy a obětiny doplňovaly interiér i další plastiky a nástěnné malby. Cihlové stěny byly omítnuty a podlahy vydlážděny. V jejich základech se mohly vyskytovat i skrýše s votivními dary a dedikačními nápisy, tvořící někdy celé soubory předmětů (*deposita*).

7 Frekvence svátků a slavností v různých městech a obdobích kolísala. Kultovní rok začínal „Novým rokem“ (*zag-mu*) po jarní rovnodennosti obřady spojenými s příchodem „mizejících božstev“ (Dumuzi, Tammúz, Inanna, Ištar aj.), která se vracela na zem počátkem vegetačního období. K zemědělským svátkům patřily oslavy stíhu koz a ovcí, dožínky, letní ohně pastevců, dokončení orby a setby. V podzimním vrcholu obřadů byly při díkyvdání za dary země shromažďovány a uskladňovány „pokrmky bohů“ a zaznamenávány odvozy dávek místním svatyním i „sumerskému Vatikánu“, chrámovému komplexu boha Enlila v Nippuru. K jednotlivým svátkům viz B. Hruška, *Kultovní život starého Sumeru*, Praha 1995, *passim*.

byla demonstrována jednota jejich sakrálního společenství, které Sumerové ve svých městských státech vlastně jenom nedokonale napodobovali.

Ve vývoji mezopotamské chrámové architektury se zatím nepodařilo nalézt jasnou linii, protože byly po celá tisíciletí paralelně stavěny a rozšiřovány „nízké svatyně“, zasazené přímo do úrovně terénu, i „domy bohů“ na vyvýšených terasách se schodišti. Jednoprostorový čtvercový nebo obdélníkový chrám býval často v přístavbách doplňován, takže vznikaly složité půdorysy v samotné kultovní části i v celém chrámovém okrsku. Stupňovitě chrámy, proslulé sumerské *zikkuraty* („babylónské věže“) s nevelkou *cellou* na nejvyšším stupni, jsou doloženy až od konce 22. stol. př. Kr.⁸

Volba stavebního místa nepříslušela vládcům ani vysoce postaveným kněžím, ale samotným bohům, kteří sdělovali svá znamení včetně podrobných představ, jak má jejich „dům“ vypadat.⁹ V příkazech sumerských božstev se tedy setkáváme s velmi starobyrou teofanií, která se později objevuje i v dlouhém popisu stavby a posvěcení Šalomounova chrámu v Jeruzalémě (1 Kr 6-8).

Dům boha Ningirsua (é-^d*nin-gír-su*), nazývaný také „svatyně Girsu“ (é-^g*gír-su*^{ki}), se poprvé objevuje ve stavebních a dedikačních nápisech lagašského krále Ur-Nanše (2494-2465).¹⁰ Není však jisté, zda tento starosumerský panovník svatyni v Girsu založil, protože se výraz é-^d*nin-gír-su* vyskytuje v porušeném kontextu jako místní jméno již dříve na kupní smlouvě z 27. stol. př. Kr. Kněžstvo (*nam-en*) v Girsu v ní získává obrovské polnosti o výměře od 180 do 3600 *bur* (1143-22860 hektarů).¹¹ Za vlády

8 M. Roaf, *Svět Mezopotámie*, Praha 1998, 104-105.

9 Gudea dostal znamení k obnově hlavního lagašského chrámu od boha Ningirsua prostřednictvím démonických postav, které se mu zjevily ve dvou snech (Gudea, cyl. A, kol. 1:10-21; 4:3 – 5:10; 9:5 – 12:11). Protože jim neporozuměl, vydal se loď na cestu za svými božskými rodiči a „příkaz postavit chrám“ mu nakonec vysvětlila jeho matka, bohyně Nanše (Gudea, cyl. A, kol. 1:1 – 6:15). Ta mu také sdělila, že viděl v noci samotného Ningirsua, vládce stromu světa Ningišzidu a svou božskou „tetu“ Nidabu. Výběr těchto postav sumerského panteonu nebyl jistě náhodný, neboť Ningišzida sídlil v podsvětí, kam sahaly kořeny stromu života a hluboké základy svatyně. Nidaba (Nisaba) symbolizovala ve 3. tis. př. Kr. písařství a vzdělanost. Gudea uměl zřejmě nejenom číst a psát. Na jedné ze svých soch, doplněné dlouhým stavebním nápisem, sedí na trůnu jako architekt s rozevřeným plánem chrámu na klíně.

10 Ur-Nanše 8:5; 20:5-6. V citaci tohoto a všech dalších historických a stavebních nápisů lagašských vládců odkazujeme na jejich kompletní edici, kterou vydal H. Steible, „Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften“, *Freiburger Altorientalische Studien* (Wiesbaden) 5/1-2, 1982 a týž, „Die neusumerischen Bau- und Weihinschriften“, *Freiburger Altorientalische Studien* (Stuttgart) 9/1-2, 1991.

11 D. O. Edzard, *Sumerische Rechtsurkunden des III. Jahrtausends*, München 1968, 173-175. P. Charvát (*On People, Signs and States*, Praha 1997, 41-70) spojuje sumerské výrazy *EN* a *NAM.EN* s náboženskými činiteli, zajišťujícími četné rituály plodnosti. V Girsu zřejmě tvořili instituci (*AB.EN*, *É.EN*), jež měla na starosti svěcení všech zemědělských ploch, a tím i dohled nad správným obhospodařováním polí a pastvin v chrámových hospodářstvích.

slabého Enannatuma I. (2424-2405) sídlil městský bůh Lagaše již v chrámu Eninnu, kde mu kníže „pro své žití“ obětoval hmoždířovou paličku na znamení oddanosti a dodržování božského řádu.¹² „Pro život svého krále Enannatuma I.“ potom „Ningirsuovi z Eninnu“ (*ḏnin-gír-su-é-ninnu*) věnoval jistý Barakid, panovníkův posel, žezlo z bílého vápence, opatřené dedikací. Na jednom z hraničních kamenů Enannatumova nástupce Entemeny (2404-2375) je zapsána prosba k ochrannému bohu Šulutulovi, jenž se měl v Eninnu u Ningirsua přimluvit za život krále a také za správce chrámu, který se jmenoval Dudu.¹³ Prvním lagašským vládcem, který o sobě tvrdil, že postavil Eninnu, byl až Uruinimgina (2351-2342). Za jeho vlády stála svatyně u prvního přístavu splavného kanálu, který končil v jižních mokřadlech nad dnešní Basrou.¹⁴

Můžeme tedy shrnout, že svatyně s překvapivě moderním názvem „Dům 50“ existovala již ve starosumerském období a postupem času získávala stále větší význam. Svě jméno dostala zřejmě podle počtu Ningirsuových insignií (kultovních soch, božských zbraní a standart), umístěných v kultovní části i na vnějších fasádách, hradbách a branách.¹⁵

Starý chrám nahloval zub času, a také jeho velikost, nebo spíše malost přestala vyhovovat novým potřebám. Kultovní komplex byl proto za krále Ur-Ba'u (2155-2142) rekonstruován a „vrácen na své místo“ (*ḏū, ki-bé gi*). D. O. Edzard se domnívá, že tehdy byly vykopány nové základy pro stavební desku (*úš*), nesoucí pětimetrovou podstavu (*ki-sá-a*).¹⁶ Na této terase byla

- 12 Enannatum I, 18:14-18; 19. Votivní dar, který nám dnes připadá bezcenný, měl ve starosumerské době velký význam, neboť předáním paličky byla mezi kontrahenty symbolicky stvrzována právní platnost a neporušitelnost smlouvy. K tomu blíže D. O. Edzard, „Die bukanum-Formel der altbabylonischen Kaufverträge und ihre sumerische Entsprechung“, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 60, 1970, 8-53.
- 13 Entemena 16, kol. 4:4-9; 36, kol. 3:4 – 4:4. Oba nápisy Ningirsua prostřednictvím Šulutuly přímo oslovují. Vzkazy a dopisy představují jednu z nejstarších forem komunikace člověka s božstvy, která v písemné tradici o celá staletí předcházela záznamům modliteb.
- 14 Uruinimgina 10, kol. 4:8-9. Kanál vedoucí až do NINA (*i₇-NINA^{ki}-du-a*) se objevuje ve stavebních nápisech častěji. Srov. G. Selz, *Untersuchungen zur Götterwelt des altsumerischen Stadtstaates von Lagaš*, Philadelphia 1995, 128, 233-234. Rozsah území Lagaše včetně počtu a názvu chrámů podrobně analyzuje W. Sallaberger, „Ur-III-Zeit“, *Orbis Biblicus et Orientalis* 160/3, 1999, 124-140.
- 15 U názvu se tedy v žádném případě nejednalo o domovní číslo nebo znamení, ale o zkratku vyjadřující bohatou výzdobu chrámového komplexu. Číslovka 50 měla i kosmologický význam. K praoceánu Abzu (Apsú) vedlo z chrámu boha Měsíce v Uru padesát podzemních stupňů a stejný počet božských sil (*me*) dostal v panteonu Ningirsu od svého otce Enlila (Gudea, cyl. A, kol. 10:6). Srovnej S. Dunham, „Sumerian words for foundation“, *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* 80, 1986, 62-63.
- 16 D. O. Edzard, *Gudea...*, 15. Známý mecenáš vykopávek Německého archeologického ústavu (DAI) O. Puchstein upozornil již v roce 1892 (*Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 7, 1892, 9-11) na statickou neúnosnost tak vysokých stěn z hlíněných

postavena svatyně o výšce 30 loktů (15 metrů), která dostala nové jméno „Eninnu – Bílý Anzu“ (*é-ninnu-anzu^{musen}-babbár*). Eninnu se stalo chrámem, v němž byl nyní Ningirsu uctíván především jako božský přemožitel mytického orla Anzua.¹⁷

Zemina z vyhloubených základů byla pečlivě proseta, vyčištěna a vrácena do stavební jámy.¹⁸ Jednalo se totiž o posvátné místo, na němž i zemní práce provázely obřady kultovní očisty (*iri mu-kù, izi im-ma-ta-lá, ki-sikil-la bí-dù*).¹⁹

I když Ur-Ba'u při přestavbě Eninnu vykonal všechny základní zemní a zednické práce, zůstalo dokončení hrubé stavby chrámového komplexu až na jeho nástupci Gudeovi. Jméno tohoto lagašského panovníka (*gù-dé-a*) vyjadřuje božský hlas, který ho povolal k vládě. D. O. Edzard vtipně poznamenává, že to byl vlastně sumerský „McCall“.²⁰

cihel, pokud by nebyly zpevněny pilíři, vnější schodišti, výklenky nebo odlehčeny arkádami. – Je pozoruhodné, že podle 1 Kr 6,2.16.20 měla mít podobné rozměry i podélná loď Šalomounova chrámu. Podle údajů v citovaných místech Starého zákona by však musely nosné střední trámy dosahovat délky 10 metrů, což je nepravděpodobné. K tomu viz V. Fritz, „Der Tempel Salomons im Licht der neueren Forschung“, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 112, 1980, 53-68.

- 17 Anzu (Imdugud, akkadsky Zú) byl ústřední postavou akkadského mýtu o krádeži tabulek osudu, s nimiž démonický orel se lví hlavou odletěl do hor a porušil tak božské řády světa. Ningirsuovi (v asyrské tradici Ninurtovi) se podařilo Anzua zahubit až na čtvrtý pokus, po neúspěšných bojích Adada, Gibila a Šary. Musel se však sám proměnit ve stvůru a svým zjevem orla ohromit. Anzuovo tělo bylo prý převezeno do Nippuru a umístěno na vrcholku Ekuru, hlavního chrámu boha Enlila. K překladu mýtu o Anzuovi viz B. Hruška et al., *Mýty staré Mezopotámie*, Praha 1977, 233-242. Rekonstruovaný text publikovala M. E. Vogelzang, *Bin šar dame. Edition and Analysis of the Akkadian Anzu Poem*, Groningen 1988. – V sumerské mytologii však Anzu vystupuje nejprve jako dobrý démon chránící lidi i zvířata. K tomu podrobně B. Hruška, *Der Mythenadler Anzu in Literatur und Vorstellung des Alten Mesopotamien*, Budapest 1975, 17-19, 23, 182-187. Mytický orel s roztaženými křídly a orel vůbec je doložen v ikonografii již od počátku 4. tis. př. Kr. Jeho zlý charakter se objevuje až v průběhu 2. tis. př. Kr. Orel zůstal ostatně dodnes (vedle lva) nejčastějším heraldickým zvířetem na vojenských standartách, státních znacích a vlajkách. Ve starověku byl numinózní bytostí, která ztělesňovala oba aspekty božské síly (*mysterium fascinans et tremendum*).

- 18 Ur-Ba'u 1, kol. 3:4-7; 4, kol. 2:1-3; 5, kol. 2:4 – 3:7; 6, kol. 2:1-2; viz též Ur-Ba'u 1, kol. 2:7 – 3:2.

- 19 Je docela dobře možné, že stavitelé využili prosévání a žhání posvátné zeminy očištěným ohněm (*izi im-ma-ta-lá*) k získání nedostatkového hydraulického vápna přímo na místě budoucí stavby. Spráš v Lagaši totiž obsahuje využitelná zrnka a hrudky vápence. Na zajímavý výskyt stavitelských výrazů v popisech kultovní očisty chrámových okrsků upozornil již A. Falkenstein, „Sumerische Bauausdrücke“, *Orientalia, Nova Series (Roma)* 35, 1966, 230-231. – Podle cyl. A, kol. 13:25-26 (srovnej cyl. A, kol. 11:10) měl kultovně očištěný okrsek před vyhloubením základů (*úš ki-gar*) rozlohu neuvěřitelných 24 iku, tj. 84 678 m². Přípravné zemní práce končily zapálením obětních(?) ohňů na stavební desce (stat. C, kol. 3:6-10) a okuřováním.

- 20 D. O. Edzard, *Gudea...*, 68. Srov. Gudea stat. C, kol. 2:4-10.

Druhá přestavba se rozhodně netýkala jenom „Ningirsuova domu“, ale celého kultovního okrsku, zahrnujícího podle Gudeových nápisů na sochách a oslavného hymnu na chrám Eninnu na hliněných válcích více než padesát stavebních částí. Kníže k ní přistoupil až ve čtvrtém roce svého panování, kdy celý Lagaš plnil jeho příkazy, „jako (když) děti poslouchají matku“. ²¹ Ningirsu mu ve snu přislíbil ochranu. Lagaš znovu ožije a dokonce se změní i počasí, přestanou polední vedřiny, a tak „jeden muž vykoná práci za dva a stavět se bude dnem i nocí“. ²² Aby se očisty posvátných míst města mohly účastnit všechny vrstvy obyvatel, vyhlásil Gudea moratorně sociální smír, v němž zrušil dluhy, tělesné tresty a zastavil soudní spory. Z Lagaše byly vyhnány všechny obávané „nečisté“ kriminální osoby (*lú-uzug₅-ga ní-gál*) a odstraněno „všechno, co by mohlo rušit“, takže vlastně platilo jenom právo božského páru Nanše a Ningirsua. ²³ O více než tisíc let později podle příkazu Hospodina měli podobný smír dodržovat i Izraelci o sedmidenní slavnosti stánků (Dt 16,13-14).

Ningirsu také „otevřel vládci Lagaše (všechny) cesty od Horního až k Dolnímu moři“, aby mu usnadnil import nedostatkového stavebního materiálu (dřeva, kamene, kovových rud a přírodního asfaltu). ²⁴ Délka některých kmenů, svázaných do vorů a splavovaných po řekách a širokých kanálech, dosahovala 25-30 metrů. ²⁵ S mírem ve vlastním městě kontrastuje zmínka o Gudeově vpádu do Íránu (země Anšan a Elam), k níž zřejmě – pokud vůbec – došlo až později, protože vládce věnoval kořist z vojenské výpravy nové svatyni společně se svou vlastní kultovní sochou. ²⁶

Stavba, nebo spíše komplexní přestavba chrámového okrsku, byla ve starověké Mezopotámii možná jenom na základě božského znamení a souhlasu velkých božstev panteonu (Anunna), která tvořila jakousi „horní komoru“

21 Gudea, cyl. A, kol. 12:21-23.

22 Gudea, cyl. A, kol. 11:24 - 12:2.

23 Gudea, cyl. A, kol. 12:21 - 13:11; cyl. B, kol. 17:18 - 18:13; stat. B, kol. 3:15 - 4:6; 5:1-11; 7:26-46. D. O. Edzard („Soziale Reformen im Zweistromland bis ca. 1600 v. Chr.“, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 22/1-4, 1974, 145-156) podrobil kritice dřívější názory historiků, kteří pokládali jednorázová a kultovně podmíněná opatření za dalekosáhlé sociální úlevy. Historickou skutečnost podobných deklarací nelze žádným způsobem ověřit. – Prací na přestavbě Eninnu se nesměly účastnit ženy (Gudea, stat. B, kol. 3:15 - 4:6; 7:34-35).

24 Gudea, stat. B, kol. 5:21-27. Horním mořem nazývali Sumerové Středozemní moře a Dolním mořem byl Perský záliv Indického oceánu. Nápis na soše (stat. B, kol. 5:28 - 6:3) potom pokračuje výčtem jedenácti míst, odkud docházel na stavbu Eninnu materiál. Tak zjišťujeme, že Gudea obchodoval možná s městy na jihu Malé Asie, ale určitě s Eblou v dnešní Sýrii, Elamem (Írán), s oblastmi v Arabském moři (Magan) a se zemí Meluchcha ležící na území někdejší protoindické kultury, patrně v dnešním Pákistánu. K tomu blíže viz G. Pettinato, „Il commercio con l'estero della Mesopotamia meridionale nel 3. millennio av. Cr.“, *Mesopotamia* 7, 1972, 44-166 (pod částmi „Lagash“).

25 Gudea, stat. B., kol. 5:28-36; 5:53 - 6:2.

26 Gudea, stat. B, kol. 6:64-76; 7:5-20.

shromáždění bohů. Gudea se odvolává na přízeň Anunnaků, kteří pověřili boha Enlila, aby na celou věc dohlížel. Po příznivém rozhodnutí osudu v nebi i na zemi²⁷ se Enlil v Lagaši zjevil jako mocná božská síla a vyhlásil, že „je všechno zjevně v pořádku“ (*níg-du₇ pa nam-è*) a že se může začít.

Protože se toto vyhlášení objevuje hned na počátku oslavného hymnu na válci A, můžeme předpokládat, že ztracený válec X celou významnou literární skladbu zahajoval a možná líčil i starší historii chrámu Eninnu. Konstatování, že všechno je, jak se patří (*níg-du₇*), se v sumerské literatuře vyskytuje často a znamená ve vztahu mezi bohy a lidmi pochvalu za dodržování božského řádu. Vládcí potom dostávají odměnu v podobě blahobytu a klidu ve svých zemích.²⁸

Zkrátka však nepřišli ani bozi. Když byl smysl snu a zjevených příkazů Gudeovi „jasný jako denní světlo“, věnoval Ningirsuovi triumfální vůz, vybavený zbraněmi, válečnými emblémy a hudebními nástroji. Ačkoliv lagašský kníže nemohl o správném výkladu znamení ve snu nijak pochybovat, nechal si přesto boží rozhodnutí ověřit věštbou.²⁹

Vlastní stavbě předcházela výroba velkého množství cihel (*sig₄*), k níž došlo zřejmě na jaře (květen – červen), když skončily záplavy a hlína byla správně vlhká. Cihly z hlíny pěchované do dřevěných kadlubů (*gis₁₅ ù-šub*) mohly potom v horkých letních měsících dokonale vyschnout a menší stavby lidé stihli dokončit do příchodu zimních dešťů. To však jistě nebyl případ Eninnu, kde „cihláři“ museli pracovat mnohem déle, možná i několik let. Počet používaných kadlubů a nasazených pracovních sil nedovedeme odhadnout.³⁰ Dřevěné boudy cihlářů, kadluby i hlína byly vysvěceny a Gudea vyhlásil celou stavební plochu (*ka-al*) chrámového komplexu za výsostné území (*nam-nun-na*), na jehož obvodu rozkázal postavit kůly se standartami Ningirsua a démonického Anzu.³¹

27 Gudea, cyl. A, kol. 1:1-4.

28 V cyl. A, kol. 1:5-9 se přízeň božstev projevuje v dostatku vody v zavlažovacích kanálech, když „Enlilův proud“ naplnil koryta a nádrže. V cyl. A, kol. 11:7-25 představují blahobyt dešť, zelené oasení a vyvěrající prameny i v jinak vyschlých povodích (*wádí*), dále potom dostatek oleje a vlny. Ningirsu nakonec mění obávanou písečnou bouři ve vánek.

29 Gudea, cyl. A, kol. 16:15 – 17:29 (dary); 12:16-20 (potvrzení správného výkladu obou snů a vlastní rozhodnutí o zahájení stavby).

30 V sumerském kalendáři nalezneme i „měsíc pěchování cihel do kadlubu“ (*sig₄-ù-šub-ba-gar-ra*). Viz W. Sallaberger, *Der kultische Kalender der Ur-III-Zeit* 1, Berlin 1993, 235; M. Cohen, *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*, Bethesda 1993, 92-95, 314-315.

31 Gudea, cyl. A, kol. 13:18-19. Kultovní okrsek byl tabuizován insigniemi a správnost jeho vymezení znovu potvrdila příznivá znamení při opakovaných věštbách. Ohňové rituály a okuňování během dne i noční modlitby k velkým Anunnakům měly zajistit neporušitelnost kultovní čistoty.

Jak předpověděl Ningirsu, město ožilo a následující verše oslavného hymnu jsou věnovány obyvatelstvu, v němž se do díla zapojili všichni muži z Lagaše i širokého okolí (Gu'edinna, Gugigišbarra). Pracovníky vyslaly i vesnické(?) rody (*im-ru*), uctívající Ningirsua a bohyni Nanše s Inannou. O významu a funkci náboženských společenství (*im-ru*) toho zatím mnoho nevíme. Domníváme se, že se jednalo o pastevecké i usazené, pravděpodobně příbuzensky propojené rodiny (klany?), v nichž ještě přežívaly i přírodní kulty starých západosemitských božstev. Gudea ještě před zahájením stavby vyslal také poselstva s dary do sumerských měst, která kdysi držela při sobě (Ur, Eridu, Nippur, Adab, Uruk, Badtibira). Možná, že právě tehdy vznikly zárodky soudržnosti, jež umožnila jenom o několik málo desetiletí později pod vedením 3. dynastie v Uru vznik novosumerské říše (2112–2004), teritoriálního státu a tzv. „sumerskou renesancí“.

Gudea se o stavbu nepřetržitě zajímal, vystupoval jako znalec, a dokonce se osobně radil s řemeslníky o dodávkách a zpracování materiálu.³² Při konečném vytyčení půdorysu základů dřevěnými kolíky (⁸¹⁵*kak*) museli zeměměřiči používat při stanovení vzdálenosti 1 *iku* jednotné „provazy“, které jim byly zřejmě přiděleny.³³ Panovník se potom obřadně rozloučil se starou svatyní Eninnu, která po staletích přestala existovat.³⁴ V den zahájení stavby se vykoupal, oblékl do slavnostního šatu, opět obětoval zvířata a pozdravil shromážděné, jistě předem vybrané obecenstvo. Scénář slavnosti se velmi podobal dnešním vystoupením politiků při zahajování velkých stavebních projektů. Místo proslovů se konaly obřady, v nichž kníže hrál jednu z hlavních rolí kultovní scény. V procesí nesl (na hlavě?) košík s hlínou a v ruku držel kadlub pro první cihlu. Slavnostní průvod vedl sám Ningirsu, jeho „bodyguard“ Igalim mu uvolňoval cestu a Gudeu držel za ruku Ningišzida.³⁵ Do pochodu zněly bubny a kněží zpívali prosebnou píseň (*adab*).

Procesí prošlo městem a konečně dorazilo k místu, na němž Gudea ukázal shromáždění kadlub a motyku s emblémem zářícího orla Anzua; oba předměty nakonec pokropil svěcenou vodou. Po této libaci pomazal kníže formu na první cihlu „dary země“ – sladkým sirupem, smetanou a mastí z vonných esencí. Všechno potřebné k práci tak bylo posvěceno a očištěno stejným

32 Gudea, cyl. A, kol. 14:7 – [17:5]. Tyto části hymnu lze však chápat také jako text vzniklý na objednávku, *ad maiorem Gudea gloriam*.

33 Gudea, cyl. A, kol. 16:26–28 uvádí návod k vyměření plochy 3600 m², která by v případě čtverce měla stranu o délce 60 m. Výpověď nás překvapuje, neboť svědčí o nejednotnosti měř a vah, které byly již mnohem dříve v sumerských městských státech závazně vyhlášovány. Existovala standardní, dokonce nápisy „cejchovaná“ bazaltová závažní a délka správného „loktu“ (*kúš*) bývala vyznačena na hradbě u vstupních bran.

34 Gudea, cyl. A, kol. 17:26–29.

35 Gudea, cyl. A, kol. 18:1–16.

způsobem jako kultovní sochy v sumerských chrámech.³⁶ Slavnost zahájení stavby trvala celý den a lidé v Lagaši prožívali pocity štěstí, zvláště když Gudea sám vyklopil základní cihlu z formy a byl s jejím tvarem spokojen. Údajně zářila jako bůh slunce Utu a její svěcení připomínalo obrazy, které lidé znali z mytických dramát, totiž vynoření boha Enkiho z vod Eufratu a rozhodování, při němž bozi drželi v rukou tabulky osudů.³⁷ Kníže potom cihlu vyzdvihl nad hlavu, takže „jako božská koruna sahala až k samotnému nebi“ a dělníci „oslepeni jejím jasem sklonili hlavy k zemi“.³⁸

Stovky mužů mohly teprve nyní vzít do rukou obyčejné kladluby a začít s hromadnou výrobou. Kvádrové cihly vyklápěli do řad na stanovených místech jednotlivých stavebních částí příštího chrámu, aby ušetřili nosičům práci. Jejich užší horní strany „zvedaly v měsíční záři hlavy k nebi jako kravky, jdoucí v zástupu“. Obrovské množství cihel nedovedl nikdo spočítat a znala je jenom Nisaba.³⁹

Na stavbě Eninnu se radou i činy podílela velká božstva sumerského panteonu. Pán moudrosti Enki přeměřil jako stavitel (*šidim*) základy Ningirsuova domu, schválil jeho plány a určil první cihle příznivý osud. Bohyně Gatumdu, matka Lagaše, „rodila“ nyní jednu cihlu za druhou a Anunnakové s uspokojením přihlíželi, jak Gudea pomáhá a sám nosí košíky hlíny, srovnává povrch stavební desky a dohlíží, aby stěny byly naprosto kolmé.⁴⁰

Religionistický význam Gudeových nápisů a oslavného hymnu na nový chrám Eninnu ovšem nespočívá jenom v neuvěřitelně podrobném popisu stavby, vybavení svatyně a jejího vysvěcení při instalaci emblémů, zbraní a kultovních soch sumerských božstev. Z ojedinělého souboru klínopisných textů se dovídáme i o kosmologickém významu chrámu na konci 3. tisíciletí př. Kr. Božská záře (*aureola, me-lim₃*) Eninnu měla sahat až samému nebi a jeho božská síla (*me*) měla objímat nebeskou klenbu i pevninu, plující na vodách moře. Gudea prý na vlastní oči spatřil, jak jeho stavba současně spojuje i rozděluje kosmické sféry a radoval se nad tím.⁴¹ Vrcholek svatyně

36 Gudea, cyl. A, kol. 19:23; srov. stat. C, kol. 2:20 – 3:5 a E, kol. 3:1-15. Úliteb a pomazání dřevěných forem na výrobu cihel se potom účastnili i ostatní obyvatelé včetně cizinců (*kur-kur*). K tomu viz Gudea, cyl. A, kol. 18:24-28. Podle výpovědi v Gudea, stat. B, kol. 8:27-37 a D, kol. 2:6-8 veřejné svěcení předepisovaly kultovní příkazy (*nig-du₇-pa bí-è*).

37 Gudea, cyl. A, kol. 19:1-12.

38 Gudea, cyl. A, kol. 19:13-16.

39 Gudea, cyl. A, kol. 4:23 – 5:1, 5:21 – 6:2. Bohyně písářství držela v Gudeových snech v rukou písátko, jímž podle návodu Enkiho nakreslila půdorys Eninnu. Právě její plán drží na jedné ze svých soch panovník na kolenou. Rozdělování potřebného množství cihel přímo na místa určení (cyl. A, kol. 19:19-21) je pozoruhodným důkazem sumerské znalosti ekonomiky práce.

40 Gudea, cyl. A, kol. 20:15-27. K tomu blíže i cyl. A, kol. 17:17; 19:11; cyl. B., kol. 13:3. V cyl. A, kol. 20:13-14, 27 je doložena opakovaná kontrola svislosti zdíva olovnicemi.

41 Gudea, cyl. A, kol. 17:18-19; 20:9-12.

se dotýkal mračen plujících po nebi a její věže trkaly oblaka jako divocí býci. Správné cihlové zdivo (*sig₄-zi*) čnělo nad všemi zeměmi a chránilo je svým přívětivým stínem jako koruna posvátného stromu světa (*mes, giš-gana*), jehož kořeny vyrůstají z podzemního praoceánu Abzu.⁴²

Nový dům boha Ningirsua byl zeleným pohořím (*chur-sag-nisig-ga*), zvedajícím se z úrodné země, a také „velkou horou, sahající k nebesům“ (*kur-gal-àm an-né im-ús*), tedy posvátným pahorkem. V hlubině jeho základů (*temen*) se u zdroje podzemních vod nacházelo „napajadlo bohů“ (*ki-a-nag, tin-gal*). K pozoruhodným kosmologickým obrazům starého Sumeru patří i představa Eninnu jako velkého kůlu světa (*dim-gal*), který „spojuje Sumer s nebem a zemí“ (*é-dim-gal-kalam-ma an-ki-da mú-a*).⁴³

Svatyně Eninnu se samozřejmě objevuje i ve sbírce hymnických skladeb,⁴⁴ oslavujících hlavní sumerské chrámy. Zde je „cihlovím“ (*sig₄*) s posvátným hájem (*gi-gun₄*), o jehož osudech se rozhoduje přímo na svatém pahorku (*du₆-kù-ta nam-tar-re-da*),⁴⁵ kde sídlí (stejně jako na nebi a v podzemním Abzu) Anunnakové.

Dokončená stavba se stala v očích Sumerů hierofanií, vyjádřenou i hmotně v architektonickém provedení, výzdobě a kultovní výbavě.

Božský řád světa byl abstraktní a božské síly (*me, garza*) prostupovaly všechno v živé i neživé přírodě a společnosti. Chrám představoval něco konkrétního, a tak se i obnovené Eninnu stalo znovu místem komunikace s Ningirsuem a dalšími božstvy uctívanými v Lagaši. Lidé k prastaré, ale nyní od základů přestavěné svatyni vzhlíželi s úžasem, obdivovali její jasnost (*me-lám*) a také cítili strach (*ní, ní-te, ní-gál*).⁴⁶ Rozhodně nežili v temnotě, v náboženském životě přijímali božské osvětlení a nedovedli si představit žádné osvětlení.

42 Gudea, cyl. A, kol. 21:19-25. O představách „stromu světa“ blíže G. Widengren, *The King and the Tree of Life in Ancient Near Eastern Religion*, Uppsala 1951; H. York, heslo „Heiliger Baum“, in: *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 4, Berlin – Leipzig – New York 1972-1975, 269-275. Vedle mytického stromu (*mes*) uctívali Sumerové jako stromy světa i dřeviny, které důvěrně znali, např. vysoké datlové palmy, cedry a tamaryšky, stojící osamoceně v krajině. Polyteismus vycházející z přírodních kultů dokonce některé druhy stromů a jejich ratolesti nebo listoví považoval za symboly etnické a náboženské pospolitosti (slovanská lípa, germánský dub, palmoví v raném křesťanství, aj.).

43 Gudea, cyl. A, kol. 22:9-16; B, kol. 1:1-7.

44 Å. Sjöberg, „The Collection of the Sumerian Temple Hymns“, *Texts from Cuneiform Sources* (Locust Valley, New York) 3, 1969, 10, 31-32.

45 B. Hruška, „Zum Heiligen Hügel in der altmesopotamischen Religion“, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 86, 1996, 161-175.

46 E. Cassin, *La splendeur divine. Introduction à l'étude de la mentalité mésopotamienne*, Paris 1968.

ZUSAMMENFASSUNG

Eninnu in Lagasch. Neuer Bau eines sumerischen Tempels

Aus religionshistorischer Sicht ist der Tempel ein durch Augurium (Vorzeichen) abgegrenzter heiliger Bezirk, eine Stätte und ein Ort des Kultus. Sein Standort wurde durch Theophanien und (oder) geheimnisvoll erscheinende Visionen (Träume) oder natürliche Gegebenheiten bestimmt. Der Tempel galt als Abbild der Welt und der mythische Mittelpunkt der jeweiligen Siedlung. Es handelt sich um einen festen (stationären) Bau, für den Priester zuständig sind. Der Tempel in Sumer war Aufbewahrungsort heiliger Objekte, meistens barg er mehrere Kultbilder und erschien als reales Haus der angesessenen Gottheit (*é* + Göttername) unterschiedlicher Bedeutung.

Der vorliegende Beitrag behandelt die gründliche Erneuerung des Tempels Eninnu in Lagasch während der Regierungszeit des Stadtfürsten Gudea (2141-2122 v. Chr.) auf Grund der neuen Edition der Gudea-Texte von D. O. Edzard, sowie der früheren Übersetzungen von A. Falkenstein, W. von Soden und Thorkild Jacobsen (siehe die Vorbemerkung sub *). Einbezogen wurden auch die letzten Veröffentlichungen der sumerischen Bau- und Weihinschriften von H. Steible (vgl. oben die Anm. 10).

Obwohl es sich nicht um einen Neubau handelte und der Tempel Eninnu älter war (erste Belege bereits bei Ur-Nanše, 2494-2465 v. Chr.) und bereits von Ur-Ba'u teilweise (oder doch bis auf den Grund?) umgebaut wurde, folgte sein Nachfolger Gudea („McCall“) den Anweisungen des Stadtgottes Ningirsu und führte unter der Aufsicht der großen Götter (Enlil, Enki und Anunnaku) umfangreiche Gründungsrituale aus. Sie betreffen vorzugsweise gesamte Baugelände, eigentlichen Standort, Fundamente, Bauplatte und vor allem den ersten gepressten Ziegel (Baustein). Kultisch gereinigt wurde dabei auch die ganze Stadt bzw. deren Teil Girsu, wo während der Zeit des Umbaus Gudea moratorisch einen sozialen Frieden verkündigt und die Bevölkerung zum Mitwirken aufgeboten hatte. Wir behandeln weiter die religionshistorisch bedeutsamen Ausdrücke für „göttliche Kraft“ (*me*), reale Erscheinungsformen der „Weltordnung“ (*giš-hur*, *garza*) und Pflichten der Herrscher, Priester und Gläubiger für die Erfüllung und Erscheinung der vollkommenen Götterordnung (*níg-du₇ pa-è*).

Zum Schluss erörtern wir die kosmologische Stellung des neu eingerichteten Heiligtums Eninnu „zwischen Himmel und Erde“ und die sumerischen Vorstellungen über Verbindungen von Himmel, Erde und Urozean Abzu (Heiliger Baum bzw. Berg) bzw. die damit verbundenen Hierophanien in der Architektur (Tempelteile, Göttersymbole, kultische Ausstattung) in Bezug auf die damaligen religiösen Gefühle (*mysterium tremendum et fascinans*).

Orientální ústav AV ČR
Pod vodárenskou věží 4
182 08 Praha 8

BLAHOŠLAV HRUŠKA